

ПОТОЦЬКІ – ВОЛОДАРИ ТАЛЬНІВСЬКОГО МАЄТКУ

Вивчення історії рідного краю, його славного минулого і окриленого сьогодні є однією з захоплюючих, благородних справ, про яку ми інколи часто так забуваємо.

Метою даної наукової розвідки є розкриття маловідомих сторінок нашої регіональної історії, зокрема дослідження життєвих віх володарів маєтку в містечку Тальне – графів Потоцьких.

Відсутність всебічного наукового висвітлення історії роду Потоцьких спонукали автора до даного наукового дослідження.

З 1725 р. Тальнівський маєток, який знаходився в володінні роду Калиновських, переходить разом із землями в Київському і Подільському воєводствах у власне володіння великого коронного гетьмана Салезія Потоцького (повне ім'я – Францішек Салезій Потоцький). З цього часу і аж до 1824 р. Тальне належало йому і його нащадкам.

Потоцькі – польський рід герба Пилява, який пізніше одержав графський титул. Герб Пилява являє собою два хреста у блакитному полі, третій хрест зображений наполовину [1, с.224]. Згідно з легендою цей герб був дарований королем Владиславом Кучерявим лицарю Зарославу, предку Потоцьких. Політичної могутності ця родина набула в середині XVI століття.

Потоцький Францішек Салезій гербу Пилява (1700–1772 рр.) – київський воєвода. Був онуком гетьмана Фелікса Казимира, сином Юзефа, охоронця війська королівського і Теофіли (померла 1742 р.), доньки Яна, львівського старости [2, с.814].

Після смерті батька він отримав значний спадок, зокрема Кристинопіль. На сеймі дебютував в 1724 р. будучи депутатом від бельзького воєводства. Ймовірно, виконував в той час функцію депутата, тому що в 1726 р. став маршалком Трибуналу Королівського в Любліні, суміщаючи всупереч закону цю посаду з депутатською функцією на сеймі в 1726 р. Був депутатом також на останньому гродненському сеймі: в 1729 р. від брацлавського воєводства, в 1730 р. – від чернігівського.

У січні 1728–1731 рр. виступав у суперництво з численними конкурентами за Софію Сенявську, спадкоємицю величезних статків. Вийшовши із цієї конкуренції, переможений Августом Чарторийським, утвердився в неприязні до табору «сім'ї» Чарторийських і Понятовських.

Кумедну історію про боротьбу Потоцького з Чарторийським за Денгоф-Сенявську розповідає сучасник:

«Молодий син коронного стражника Салезій Потоцький, на той час уже староста львівський, а пізніше воєвода київський, незважаючи на конкуренцію з боку князя Чарторийського, став з ним змагатися за руку молодої вдови, яка нещодавно втратила чоловіка. То був пан зі старопольськими звичаями, завжди оточений великим двором з шляхти, пишній, популярний, улюблений в народі, але з нічим невгамованою пихою.

Він не був небезпечним суперником для князя Чарторийського; жінка гетьмана, як і князь, отримали закордонне виховання, розмовляли між собою французькою мовою, а Салезій Потоцький знав тільки польську та трохи латину. Ходив він у кунтуші, голову мав поголену, не вмів говорити ті дотепні компліменти, які заповнюють бесіди з дамами, вихованими на французькій мові, не міг подобатись багатій дамі.

Якось він довідався, що програє завдяки французькому одягу та вихованню свого суперника, та вирішив своїм багатством перемагати щасливішого від себе в коханні князя. Він наказав постригти згідно з версальською модою, якої дотримувався Чарторийський, 12 хлопів, пошив їм одяг таких же кольорів та такого ж крою, як у того, що складав одяг князя.

Дізнавшись від шпигунів, в якому вбранні буде князь, він з'являвся там, оточений дванадцятьма українськими хлопцями в такому самому вбранні, з такими ж зачісками, зі шпагами і в жабо, намагався бути там, де сподівався зустріти свого суперника, який тоді зовнішньо нічим не відрізнявся від його холуїв.

Того замало. Оскільки Чарторийський був князем, а Потоцький вважався простим шляхтичем, бо в той час ніхто не думав про те, щоб стати графом, до котрого, хоч би і найсправжнішого, шляхта не мала жодної поваги, та навіть сміялася з того, то Потоцький, намагаючись і тут князя перемагати, дав наказ своєму управителю в Уманщині, щоб той знайшов якогось бідного князя та вислав до нього, а той вже буде щедро нагороджений.

І такого відшукали: то був Володимир Четвертинський, який постійно мешкав на чиншовому ґрунті, та своїм вихованням майже не відрізнявся від звичайного хлопа. Його привезли до Варшави. Пан Салезій наказав його вимити, пошити йому французький гардероб, навчили його в ньому рухатись, вихлопотали йому в баварського електора (виборного монарха) орден святого Губерта і назвали його маршалком дому Потоцьких. Бідний князь отримав за це непоганий маєток, але Бог відає, скільки він мав знести зневаги, коли хтось з рідних чи близьких князя Чарторийського прибував до

воеводи на прийом, а той одразу посилав за князем маршалком, звертаючись до нього: “Ваша князівська честь!” – і не шкодував для нього міцних виразів» [3, с.19–21].

В сімейних переказах Потоцьких збереглися відомості про те, що Потоцький не хотів зашкодити своєму авторитету надмірною увагою до багаті пані, тому у вирішальний момент він надіслав їй листа, в якому пропонував їй вийти за нього, а свою відсутність мотивував тим, що дуже зайнятий, бо полює на вовків в степах України. Але це полювання пройшло для Потоцького невдало, бо багату дружину він так на цей раз і не заповнював. Коли його плани виявились марними, він попросив руки Софії Жечицької, теж вдови, померлий чоловік якої був хорунжий Микола Цетнер. Вона принесла йому досить значний посаг, а коли померла, то Салезій одружився зі своєю родичкою Анною Ельжбетою Потоцькою, дочкою гетьмана, жінкою з жорстоким та зарозумілим характером, яка своїм посагом вагомо збільшила багатство «короля руських земель», як йменували тоді Потоцького.

Ймовірно, на зламі двадцятих і тридцятих років він подорожував. Потоцький відвідав зокрема Петербург, де був прийнятий царицею Анною Іоанівною як родич (через Салтикових). У 1732 р., після померлого без спадкоємців дяді Станіслава Потоцького, бельзького воеводи, взяв у свої руки, залишені йому у спадок, уманські володіння на Україні.

Біограф Потоцьких Антоні Хжонцевський наводить кумедний анекдот про те, яким чином Францішек Салезій став власником величезних земельних наділів, маленьким царком на Правобережній Україні.

«Салезій Потоцький став власником уманського маєтку не як спадкоємець, а отримав його як подарунок від свого дядька Станіслава, бельзького воеводи, який, у свою чергу, його теж отримав як подарунок від жінки Морштина, уродженої Калиновської. Салезій Потоцький під час царювання російської імператриці Анни відвідував царський двір і був прийнятий нею як член царської родини.

Повернувшись із закордонної подорожі у французькому одязі, він дізнався від одного монаха-реформата, який був довіреною людиною бельзького воеводи, що його бездітний дядько говорив про своє бажання, обминувши інших Потоцьких, віддати йому одному свою батьківську спадщину, коли б він не відмовився від національного одягу. Салезій після поради цього реформата з’явився до дядька, прибраний в польський одяг, і одразу ж отримав Уманщину» [4, с.44–45].

Зрозумівши, як вигідно ходити в жупані, Потоцький потім до кінця свого життя так його і не скидав, а також одягав свого єдиного сина у польське вбрання.

Таким чином утворилась потужна магнатська держава, зі своїм пишним двором у Кристинополі на Львівщині, де завжди крутилося багато дрібної шляхти, слуг та посіпак, відбувалися гучні з’їзди магнатства та створювались плани захоплення королівського трону. Королем Потоцький та його єдиний син так і не стали, натомість він нагромадив безліч посад та титулів, які робили його дуже помітною постаттю в тогочасній Польщі. Ротмістр та полковник коронного війська, староста бельзький, сокальський, гайсинський, звенигородський, ропчицький, грубешівський, барський та яблонівський, маршалок коронного трибуналу в 1734 р., воевода волинський та київський, кавалер ордену Білого Орла – ось далеко неповний список звань та важливих посад, які отримав Потоцький.

Він мав власну армію, в склад якої входили піхота, драгуни, улани та козаки, керували нею офіцери державної армії, які отримували патент короля і дозвіл сейму на свої звання.

Ніхто не мав права в’їхати на подвір’я Потоцького в кареті, а повинен був виходити з неї та йти на подвір’я пішки. Коли ж Потоцький виїздив з палацу, то загін його армії ставав під брамою і на честь магната грали у труби та били в бубони. Піддані муслили стояти перед каретою на колінах з непокритими головами, доки Потоцький не проїде. Ніхто без його ласки не міг виграти жодного судового процесу, ніхто в воеводствах бельзьким, руським (львівським), волинським та брацлавським не міг без нього отримати значне місце, стати послом до сейму, депутатом, старостою, сенатором чи навіть єпископом [5, с.44–45].

Слід віддати належне Потоцькому в тому відношенні, що він міг бути і доброзичливим до своїх підлеглих, цінувати їх не тільки за вірну службу, але й за мужність, чесність та лицарство.

Володарю великих земельних наділів, які простягнулися від Польщі до Київщини та Брацлавщини, доводилось також бути хазяїном на цих землях.

Великою проблемою для нього, як і для інших магнатів тих часів, була проблема заселення земель достатньою кількістю робітників.

Тому Потоцьким проводилась звична для магнатства політика створення «слобод», тобто надання певних пільг переселенцям. Це викликало протести місцевої шляхти, від якої заохочене селянство тікало на вільні землі, це створювало стан постійної громадянської війни між дрібними та великими землевласниками, де беззаперечна перевага була на стороні магнатів, бо вони і не цурались ніяких засобів для досягнення своєї мети, і мали їх у своєму арсеналі велику кількість.

До наших днів дійшов історичний анекдот про те, що неподалік від Тульчина було старовинне село, власник якого ні за що не хотів продати його Потоцькому, котрий дуже хотів його придбати, бо те село було вже оточене його землями. Якось Потоцький запросив власника села до себе у палац у Тульчин на гулянку. Той панок, звичайно, не міг у цьому відмовити такому великому пану і гуляв там цілу ніч. Коли ж він повертався до свого села, то ніяк не міг його відшукати. Тільки вранці він побачив,

що за цю ніч його село було знищено, хати розібрані, люди перевезені у задалегідь заготовлені місця, а саме місце розоране. Судовий процес проти всесильного Потоцького нічого не дав. Ще в середині минулого століття спадкоємці того пана мали на руках усі необхідні документи на цю власність, але щось довести та перемогти магнатів Потоцьких їм було не під силу [6, с.157].

Після смерті Августа II Салезій був депутатом в період міжцарствування від бельського воєводства. На сесії 13 травня 1733 р. він добивався уточнення в проекті конституції пункту про присягу на виборність іноземця. Він став разом з усією сім'єю на бік Станіслава Лещинського і в його захисті приєднався до стихійної конфедерації в січні 1734 р.

На чолі воєводської міської сторожі і своїх придворних військ він вирушив у табір Юзефа Потоцького. Восени 1734 р. він брав участь у сесіях ради конфедерації; 09 листопада 1734 р. він був призначений послом Генеральної конфедерації в Туреччині. В інструкції йому було доручено порозумітися з послом Франції в Стамбулі з проханням пояснити, що було причиною вторгнення татар на територію Росії і можливим притулком для конфедератів. Потоцький зволікав з від'їздом; 02 березня 1735 р. отримав експедицію, але не виїхав.

Точно не відомо, коли визнав він Августа III. Потоцький був тоді депутатом мирного сейму 1736 р. і був призначений суддею сеймового суду, закликаного судити винних у зраді держави та образі монарха.

Відразу ж після сейму отримав він посаду королівського кравчія. Знову був депутатом в 1738 р. від бельського воєводства, а в 1740 р. волинського воєводства. Видно, що Потоцький не грав самостійної політичної ролі, підкорюючись керівництву спочатку дяді Станіслава, а після його смерті примаса Теодора і гетьмана Юзефа Потоцького. Як людина надзвичайно заможна він був усе-таки одним зі стержнів політичної партії, з ним рахувалися.

У кінці сорокових років Потоцький не брав участі у сеймах, однак, старався отримати якусь сенаторську посаду або чин міністра. Ще в 1744 р. гетьман безрезультатно запрошував його в люблінське воєводство, але Потоцький, перш за все був висунутий прибічниками республіканців на польну булаву відповідно до перспективної вакансії, яка наближалася, після смерті старіючого Юзефа Потоцького.

Щоб закріпити шанси Потоцького, гетьман призначив його в 1749 р. замісником гетьмана української партії. У цьому ж році гетьман схилив Потоцького до прийняття функцій маршалка радомського трибуналу.

Потоцький у майнових спорах зі своїми родичами був нещадний. Після смерті волинського воєводи Міхала Потоцького (помер в 1750 р.) став опікуном його дітей (і їх майна) і у зв'язку з цим сварився з його сином, красноставським старостою Феліксом Потоцьким, беручи під захист дружину воєводи, вдову Мар'яну із сім'ї Огінських. У 1751 р. дійшло до напруження між Потоцьким і гетьманом Юзефом Потоцьким у питанні приданого дружини Потоцького. Він вів суперечки, зокрема про опіку над Катаржиною Косаківською. Після закінчення спору про ярмарок він дуже сварився з Євстахом Потоцьким про опіку над познанськими синами воєводи, дітьми померлого в 1760 р. свого тестя Станіслава Потоцького.

Надалі Потоцький здійснював опіку і нагляд над прикордонними судами. Він постачав сусідам харчі та фураж, у випадку необхідності використовував для свого захисту придворну охорону.

У напруженій ситуації в 1763 р. коли Чарториські готували державний переворот, Потоцький за домовленістю з двором спостерігав за депутатськими сеймиками, які мали принести славу придворній партії. Потоцький підтримав кандидатуру Й. Ротоцького в сейм. Вважали, що за послуги Салезій сподівався принаймні на печатку, якщо не на булаву.

Салезій відзначався інтригами і з російським двором.

Коліївщина, яка охопила більшість маєтків Потоцького, особливо на Уманщині, знищила його міць, у тому числі і військову. Під час продовження барської конфедерації розповсюджувалися чутки про підтримку Потоцьким конфедератів. Нейтральна позиція Потоцького призвела до того, що, з одного боку, конфедерати розраховували на його підтримку і доброзичливість, а з іншого боку, – росіяни та їх прибічники, які мали надію, що завойовують його прихильність для проекрованої в 1770–1701 рр. Паніним і послом Волконським реконфедерації. Весною 1770 р. Панін вважав Потоцького за «добре налаштованого», але складного для отримання. Потоцький не дав втягнути себе в ці починання, хоча йому було запропоновано відшкодування за знищення гайдамаками Умані. У липні 1771 р. виправдовувався перед висланим послом Росії, що вік, відсутність довіри у суспільстві і здоров'я не дають йому змоги приєднатися до запропонованої росіянами партії, яка мала працювати над мирними переговорами [2, с.816].

Потоцьких поглинув у той час любовний зв'язок, а потім таємний шлюб єдиного сина Сілезія – Станіслава Щенсного з Гертрудою Комаровською.

Серед сімейних клопотів відсутнього на громадській арені Потоцького застав розподіл Польщі. Частина його маєтків опинилася захопленою австрійцями. Під час нових змін виросла ймовірність розв'язання справи з Комаровськими не на користь Потоцького, але жодного з судових вироків Потоцький не дочекався.

Почергово завдяки спадку і двом останнім шлюбом Потоцький вступив у володіння величезним статком. Перша дружина надала йому, зокрема барське староство. У 1742 р. він отримав маєтки після померлої в цьому році матері, які вона утримувала у довічному використанні. В цьому ж, 1742 р., друга дружина Анна із роду Потоцьких внесла йому також великий спадок. У 1771 р. він володів 11 королівськими землями, які приносили більш ніж 200 тис. злотих щорічно. Його маєтки налічували 70 міст і декілька сотень сіл. Найбільший і найщільніший комплекс складала Уманщина (в т. ч. і Тальне) з Тульчином, Торговицею, Могилевим і Брагіловим, приносячи щорічно 1 млн доходу. Його резиденцією був Кристинопіль, у якому в п'ятдесятих роках збудував палац і заклав сад у французькому стилі.

Потоцький помер в Кристинополі 22 жовтня 1772 р.

Від першого шлюбу Потоцький мав сина Людвіка Стефана, який помер у дитинстві, а від другого шлюбу чотири доньки, а також єдиного сина – Станіслава Щенсного.

Ось таким був один із перших володарів Тальнівського маєтку.

Син Салезія Потоцького – Станіслав Щенсний Потоцький успадкував по смерті батька тальнівський маєток.

Станіслав Потоцький Щенсний (Фелікс) граф Пилява (1752–1805 рр.), російський воєвода, генерал артилерії, маршал торговицької конфедерації [7, с.183]. Замолоду підписувався Станіслав, потім Станіслав Щенсний; ще за життя був відомий і в історію увійшов як Щенсний. Через різноманітність, представлених в різних джерелах, дат його народження, ми беремо за основу дату, написану на його могилі – 1752 р.

Виховувався в маєтку своїх батьків в Кристинополі під керівництвом своєї мами, яка славилася своїм деспотизмом і дивацтвами. Сам Потоцький в листі до Ігнація Потоцького (від 1773 р.) серед причин своїх нещастя називав «метод суворого виховання, якого він зазнав». Домашнім учителем Потоцького був ксьондз Маурицій Вольф (Вольфф), професор поезії [8, с.187]. Можливо, учень був вдячним йому за деяку літературну культуру, оскільки Потоцький писав вірші і був непоганим стилістом. Його польський правопис був викривлений французьким – навіть на фоні існуючої тоді практики – препоганим. В юному віці Потоцький став ротмістром, а в 1767 р. батько передав йому свої права міського старости.

По смерті батьків 20-річний С. Щ. Потоцький залишився єдиним господарем величезного маєтку.

Вперше у 1774 р. відвідавши свої маєтки на Правобережній Україні, Станіслав Щенсний Потоцький був вражений красою і щедрістю цього краю.

В Україні С. Щ. Потоцькому належало біля 1,5 млн га, на нього працювало 130 тис. кріпаків, а річний прибуток пана становив 3 млн злотих [9, с.12–15].

З 1773 р. С. Щ. Потоцький поринув у політичне життя Польщі. Він отримав від короля звання воєводи Руського. Руське воєводство – Галичина – належало тоді до Австрії, і польський воєвода не мав там ніяких конкретних обов'язків, однак це звання давало йому право вважатися сенатором. На польському сеймі у 1784 р. Потоцький оголосив, що дарує Речі Посполитій артилерійський полк і забезпечує його подальше утримання. Коли на польському сеймі у 1788–1789 рр. справи пішли не так, як бажали магнати, Потоцький з сім'єю виїхав у Відень і багато подорожував за кордоном.

З травня 1791 р. польський сейм прийняв нову конституцію і деякі інші постанови, які обмежували права феодалів. Це викликало незадоволення серед польської знаті, а тому в жовтні 1791 р. С. Щ. Потоцький разом з гетьманами Северином Ржевуським і Ксаверієм Браницьким прибули в Ясси на головну квартиру російських військ, які брали участь у війні з Туреччиною, для обговорення плану боротьби з новими законами. Вірогідно, саме тут, в Яссах, Потоцький познайомився з прекрасною гречанкою Софією – дружиною генерала російської армії, коменданта Херсона графа Юзефа Вітта.

У травні 1792 р. у Торговиці, прикордонному містечку маєтків Потоцького, було проголошено маніфест конфедерації магнатів, спрямований проти польської конституції, а сам С. Щ. Потоцький став маршалом Торговицької конфедерації. Почалася збройна боротьба, в якій конфедератів підтримували російські війська. Торговицька конфедерація закінчилась, всупереч сподіванням конфедератів, не перемогою магнатів над королем, а другим розподілом Польщі. Зрозуміло, це сталось всупереч планам Щенсного-Потоцького, який, зневірившись у добрих намірах російських союзників, відійшов від політичної діяльності.

17 квітня 1798 р. в Тульчині за участю православного попа та католицького ксьондза в православній церкві, яка після приєднання Правобережної України до Росії в 1793 р. замінила уніатський костюл було укладено другий шлюб Станіслава Щенсного Потоцького з Софією Вітт.

Софія народила своєму другому чоловікові восьмеро дітей. Троє перших – Костянтин, Миколушка і Хеленка – померли під час епідемії в Умані. П'ятеро інших мали свої цікаві долі.

14 березня 1805 р. С. Щ. Потоцький передчасно помер [7, с.200].

З часів Потоцьких у містечку Тальне залишився чудовий пам'ятник – парковий комплекс площею в 400 гектарів [10, с.6], створений у Тальнівському маєтку по типу Уманської «Софіївки». Славу паркові складала його дендрологія: у ньому росло понад 50 рідкісних порід дерев, хоча переважали дуб і граб.

Парк прикрашали скульптури з білого мармуру, частина яких після 1922 р. була перевезена в Умань у «Софіївку». В даний час Тальнівський парк – пам'ятка садово-паркової архітектури XVIII століття.

Після смерті графа Станіслава Потоцького його дружина Софія і її діти одержали рівні частини спадщини.

1822 року і Софія Потоцька пішла з життя на п'ятдесят восьмому році життя. По ній залишився не лише великий спадок, а і легенда про силу жіночості, що здатна не лише змінювати долі сильних світу, а й впливати на перебіг політичних подій. Та хто знає, чи запалала би так яскраво зірка її успіху, якби не зустріла на своєму шляху красуня-гречанка польського магната Станіслава Щенсного-Потоцького.

Тіло Софії поклали на вічний спочинок в Умані. Однак там воно пролежало близько чверті століття. 1832 року маєток і парк під Уманню було конфісковано на користь російської державної скарбниці. «Софіївка» отримала нову назву – «Царицин Сад» – і перейшла у власність імператорської родини.

Невідомо, чи саме це вплинуло на рішення перепоховати прах Софії Потоцької; приводом для цього нібито стало пошкодження підземелля уманської церкви внаслідок тектонічних струсів у 1838 р.

Невдовзі домовину з тлінним прахом Софії Потоцької перевезли до Тального в Уманському повіті, яке успадкувала після матері Ольга Наришкіна. Її поставили в підземеллі місцевої церкви, яку згодом, 1846 р., було перебудовано [11, с.148].

Після 1917 р., в період секуляризації більшості сакральних споруд у Росії та в Україні, церкву в Тальному знову перебудували й призначили для інших потреб. Однак гробниць у підземеллі цієї церкви ніхто не чіпав. Там і досі спочиває прах тієї, яку в другій половині XVIII ст. п'ять найбільших королівських дворів Європи визнали найвродливішою жінкою епохи Просвітництва.

З 1823 р. молодша з дочок Станіслава Щенсного та Софії Потоцьких – Ольга (1803–1861 рр.) – стає власницею Тальнівського маєтку. У заповіті було зазначено, що цей маєток повинен переходити в спадщину по жіночій лінії. У 1824 р. Ольга виходить заміж за Лева Олександровича Наришкіна (1785–1846 рр.). Тальне разом із селами маєтку, як придане графині, перейшло до Наришкіних. За графинею значилися землі 30 440 десятин, зі значними лісами і з 5 520 рев'язькими душами. На той час це було дуже велике землеволодіння.

Наришкіни рідко приїжджали в Тальне, але при них у Тальнівському маєтку в 30-ті роки з'явилася лікарня, на початку 40-х років закладене перше в містечку підприємство – паперова фабрика. На заснованому в ці роки графом кінному заводі розводили коней англійської й арабської породи. Проводилися роботи по благоустрою парку. У 1848 р. в Тальному на місці старої дерев'яної церкви генерал Наришкін побудував кам'яну Свято-Троїцьку церкву з кам'яною дзвіницею.

Єдина дочка Наришкіних – Софія – спадкоємиця маєтку, вийшла заміж за графа Петра Петровича Шувалова. При Шувалову в Тальному відбулися знаменні події, і наслідок, в місті почала розвиватися промисловість. Були побудовані цукровий, цегельний, пивоварений заводи, вальцюва і два водяних млина, працювало 11 кузней. Петро Шувалов у своєму Тальнівському маєтку в 1854 р скасував кріпосні повинності і ввів оплату грішми У 1891 р. вступила в дію залізнична лінія Христинівка – Цветково. Промисловий розвиток супроводжувався ростом населення.

Графиня Софія Львівна Шувалова утримувала притулок для старих і немічних. Також подружжя підтримувало коштами міське двокласне училище. Петро Шувалов був почесним його куратором.

Таким чином, усе говорить про високий рівень розвитку промислового і сільськогосподарського виробництва та торгівлі в Тальному.

Наприкінці 1895 р. згорів графський палац у Тальному. Почато будівництво кам'яного палацу Шувалова – незвичайної для цих місць архітектурної будівлі. Будівництво завершилося близько 1905 р. Двоповерховий цегляний будинок з черепичним дахом, прикрашений вежами зі шпилями, нагадує середньовічний замок. Над входом було зображено герб Шувалових. Розташовано цей оригінальний будинок у мальовничій частині Тальнівського дендропарку. В даний час частину його приміщень займає музей історії хліборобства.

Зберігся також досить оригінальний будинок керуючого маєтком Фаніна.

У 1905 р. старша дочка Шувалових – Ольга Петрівна - успадкувала Тальнівський маєток. Вона була одружена з Сергієм Олександровичем Долгоруким. Тальнівський маєток належав їм до 1917 р. [10, с.6]. Під час російсько-японської війни Ольга Долгорукова, уроджена Шувалова, виїхала в район ведення бойових дій та відкрила під своїм патронатом госпіталь для поранених.

Внесок графа П. П. Шувалова в розвиток Тального знайшов відображення при створенні герба міста. Граф Петро Шувалов фактично став фундатором промисловості в Тальному. З цієї причини в герб міста перейшов основний символ герба Шувалових – єдиноріг, який використаний у якості одного з щитодержателів. Єдиноріг – емблема чистоти, непорочності і чоловічої честі. З цієї причини цей символ включався в герби вищою знаттю.

Всі могили графів-володарів Тального, які були поховані в місті, зазнали пошкоджень і руйнувань. У травні 1992 р. працівники музею історії хліборобства встановили надгробні плити біля палацу.

Джерела та література

1. Долгоруков П. В. Российская родословная книга. – СПб., 1856. – Ч. 3.
2. Czeppe M. Potocki Franciszek Salezy // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, 1984-1985. – Tom XXVII.
3. Ciepieńko-Zielińska Donata. Królewęta na Tulczynie. – Warszawa, 1962.
4. Chrzęszczewski A. Pamiętnik oficjalisty Potockich z Tulczyna. – Warszawa, 1976.
5. Святелик В.А. Історія Тульчина XVI–XVIII. Від появи міста до часів гайдамаччини. – Тульчин, 1998.
6. Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета для описания Подольской епархии. – Каменец-Подольский, 1900. – Вып. 9.
7. Rostworowski E. Potocki Stanisław Szczęsny // Polski Słownik Biograficzny. – Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, 1984-1985. – Tom XXVIII/1. – Zeszyt 116.
8. Лоек Є. Історія прекрасної бітинки. – К., 2005.
9. Косенко І. С. Дендрологічний парк Софіївка. – Умань, 2003.
10. Білецький Ф. Граф Шувалов такого не потерпів би... // Черкаський край. – 2006. – 8 грудня.
11. Słownik geograficzny Królestwa Polskiego. – T. XII. – Warszawa, 1892.

Summary

A man is an element of any form of sociality from the earliest community to the modern civil and political super system. That is why this view to the historical processes, society is inseparable from studying of some persons and families. The article deals with the Pototsky's family and its contribution into the Ukrainian history and culture.

V. I. Milychev

КОНФІГУРАЦІЯ ТА УСТРІЙ ВОЛЬНОСТЕЙ ВІЙСЬКА ЗАПОРОЗЬКОГО НИЗОВОГО ЗА ЧАСІВ НОВОЇ СІЧІ

Історія запорозького козацтва взагалі, за весь час його історичного існування, та Війська Запорозького Низового часів Нової Січі зокрема, вже традиційно є предметом найприскіпливіших наукових студійовань вітчизняних та зарубіжних дослідників. Майже два століття цих студій репрезентовані, насамперед, діяльністю плеяди талановитих істориків, які спромоглися створити представницький історіографічний доробок з даної проблематики (А. Скальковський, Д. Яворницький, Н. Полонська-Василенко, В. Голобуцький, О. Апанович та ін).

Разом з цим, можна констатувати й не тільки нерівномірне висвітлення в них різних аспектів історії Запорозжя, але й появу численної кількості «історіографічних міфів». Один із них прямо пов'язаний із останніми роками існування Війська Запорозького Низового, а саме з проблемами конфігурації та устрою цього «переддержавного» утворення. Найбільш прикметними рисами цього міфу, укоріненого в свідомості частини вітчизняних і зарубіжних істориків, є «проекція» рис «класичного» державного устрою XVIII ст. на Військо Запорозьке Низове, й, відповідно до цього, необґрунтоване використання відповідних «візій» та термінології на догоду «державницьким» концепціям запорозької історії.

Відтак існує потреба ще раз акцентувати увагу дослідницького загалу на проблемних питаннях територіального й адміністративного устрою Вольностей Війська Запорозького Низового за часів Нової Січі. Головну увагу в цій розвідці буде зосереджено на таких питаннях, як:

- проблема зміни «кордонів» (конфігурації) Війська Запорозького Низового;
- проблема походження паланкового устрою Запорозжя;
- питання про кількість та типологію паланок за часів Нової Січі.

Уявлення запорозьких козаків про кордон, які сформувалися впродовж XVI–XVII ст., багато в чому визначалися вакуумом чи суто номінальною присутністю будь-якої державної влади в зоні побутування козацтва, яка й становила одну зі складових потенційної можливості його зародження та виходу на історичну арену. Відтак і кордон був поняттям досить умовним. У запорожців в зазначений період були відсутні уявлення про кордон як про цілком реальну, чітку лінію, що відокремлювала одна від одної землі державних утворень. Кордони у причорноморських степах хоча й пролягали по конкретних річках та урочищах та були чітко закарбовані у уявленні населення з обох його боків, але при цьому всьому радше були умовною межею, яка, за історичною традицією, пролягала свідомістю запорожців, чи то ногайців, а не сторінками міжнародно-правових актів. Будь-який запорожець-лисичник, що їздив на кримський степ за здобиччю, чи татарський чабан, що зимував із своїми отарами у Великому Лузі, звичайно ж, усвідомлювали, що знаходяться на чужій території та, за певних обставин, навіть ризикують своїм життям. Але ж сама ідея фіксованого кордону, з такими його